

Copyright © 2012 Max Safir, Ewa Wymark och Förlaget XP Media

Grafisk produktion och omslag: ADD Reklambyrå AB
(Bilden på omslaget: Ungerska judar genomgår en selektion vid rampen
i Auschwitz-Birkenau, 1944. © Yad Vashem)

Tryck: Printon, Estland 2012

Bokförlaget XP Media
Hantverkarvägen 24, 13644 Handen.
Tel 08-7412601
www.xpmedia.org

ISBN 978-91-86683-10-8

Innehåll

Karta	8
Förord	9
Prolog	11
DEL 1: Barndomen	13
Ett judiskt samhälle i Polen	14
Antisemitism och sionism	23
DEL 2: Krigsåren	33
Den tyska ockupationen 1939	34
Razzian 1940	36
Kielces getto	44
Flykten till Starachowice-Wierzbnik	48
Wierzbniks getto	52
Gettona likvideras 1942	57
Aktionen 1942	65
Starachowices tvångsarbetsläger	67
Baracklägret Majówka	74
Lägren stängs 1944	77
Ankomsten till Oświęcim	80
Auschwitz-Birkenau	82

Commando 301-B LW Zerlegebetriebe _____	89
Dödsmarschen till Mauthausen i januari 1945 _____	97
Till Ebensee _____	99
En krigsveteran berättar _____	103
Befrielsen 6 maj 1945 _____	106
DEL 3: Efter befrielsen _____	113
Den långa vägen till ett nytt hemland _____	114
Vad hände sedan? _____	129
Den judiska begravningsplatsen i Bodzentyn _____	141
I evigt minne bevarade _____	152
Litteratur _____	154
Webbsidor _____	158

Förord

Hösten 2004 började jag på Max initiativ intervjua honom om hans upplevelser som barn och tonåring under Förintelsen. Genom åren har jag också intervjuat flera personer som är en del av Max livshistoria, bland dem den amerikanske krigsveteranen Robert Persinger som var med och befriade koncentrationslägret i utkanten av Ebensee i Österrike. Under den tid som manuset växt fram har jag studerat Förintelsens historia, samt inhämtat viss information från institutioner, museer och arkiv. Jag har även haft förmånen att korrespondera med den amerikanske professorn Christopher R. Browning. 2010 utkom han med en bok kring tvångsarbetslägren i Starachowice där Max var fånge.

Många av de kvinnor och män som överlevde lägren var relativt unga när kriget bröt ut. Liksom Max beskriver de ofta sin barndom som lycklig. ”Jag minns när jag var omkring 6 år. Det var en rolig tid”, säger Max. ”Jag kan se händelser som utspelade sig kring min familj och grannarna på vår gård för mina inre ögon. Det är som ett skådespel som går i repris om och om igen.” Från mitten av 1930-talet förändrades Max upplevelser av vardagen i takt med att antisemitismen ökade i Polen.

Max har inget födelsebevis. När föddes han? Max tror inte att han vid krigsutbrotten ännu blivit bar mitzva (religiöst myndig), vilket judiska pojkar blir vid 13 års ålder. I lägren tvingades Max många gånger ljuga och säga att han var äldre för att räknas som kapabel till att utföra arbete och på så sätt kunna överleva. Förmodligen är det därför som det står i nazisternas listor från Starachowices tvångsarbetsläger att han är född 1923. Vid befrielsen hade Max förträngt sin verkliga ålder. När han skulle lämna uppgifter om sina födelsedata hittade han helt enkelt på ett datum och sa att han var född i november 1925.

Bäste herrn, låt mig få leva

Samtalen har lockat fram minnen, många av dem smärtsamma. Ändå har Max valt att berätta. Han säger att det finns mycket mer bakom ”rubrikerna” i hans överlevnadsberättelse. Tillsammans har vi trängt djupare bakom några av dem. För den som läser kan kanske en del av minnena som återges i boken uppfattas som fragment.

Texten är skriven i jagform och det är Max som berättar. Hans vittnesmål har en mycket personlig karaktär, den lämnar inte någon oberörd.

Fördjupningstexterna syftar till att komplettera Max berättelse och ge den en tidsram. Efter önskemål från Max har Marianne Reichmann skrivit kapitlet ”Den långa vägen till ett nytt hemland”.

Max och jag har många vänner att tacka för stöd och råd under arbetet. En av dem är Britta Lehtonen som tillsammans med Max granskat och godkänt manuset i sin slutgiltiga form.

Frilansjournalist

Ewa Wymark

Prolog

Jag kommer från en liten stad i södra Polen som heter Bodzentyn. Mitt judiska namn är Shimon Manes Szafir. Förmodligen heter jag Manes efter någon i min fars släkt och Shimon efter någon i min mors släkt. Det var vanliga namn på den tiden.

I dag bor jag i Sverige. De svenska myndigheterna tyckte det var svårt att skriva "Manes" och därför kallas jag Max. Jag önskar att jag hade fått heta Mats i stället för i Polen var "Max" ett namn på hundar.

Tyvärr finns det inte någon från min familj som kan berätta vem jag är. Det är därför som jag vill skriva ner denna berättelse till mina barn, barnbarn och barnbarns barn, så att de kan läsa och få en förståelse för att det här, det var mitt liv.

DEL 1

Barndomen

Ett judiskt samhälle i Polen

BODZENTYN. Max födelseort Bodzentyń är en småstad i södra Polen. Länet kallas ”Det heliga korset”, eller *Województwo świętokrzyskie* på polska. Staden ligger i en dalgång i ett naturskönt och kuperat område. På morgonen ligger dimman ofta kvar över kullarna medan marken ett hundratal meter nedanför fuktas av dagg. En flod slingrar sig fram genom landskapet och runt omkring breder åkrarna ut sig som ett lapptäcke bredvid fält med fruktodlingar och partier av tät skog.

Bodzentyń var vad man på jiddisch¹ kallar en *shtetl*, en stad med en större judisk befolkning. Strax före andra världskriget bodde det cirka ett tusen judar där. De utgjorde en tredjedel av invånarna.

Judarna i Bodzentyń var allt från skomakare till skräddare, snickare, sadelmakare, urmakare, glasmästare, grossister, slaktare och lemonadförsäljare. Men alla var inte hantverkare eller handelsmän. I byarna runt omkring ägnade sig några judar åt jordbruk, och i staden var en del yrkesverksamma som lärare, läkare och tandläkare. Kvinnorna hjälpte ofta till i affären eller handelsboden. De skötte även om hemmet och barnen. En del familjer hade en mindre gård och höll sig med ett par djur för det egna hushållet.

Den judiska och polsk-katolska befolkningen levde *nära* men inte direkt *med* varandra. Judarna hade en egen kommunal organisation. De judiska ledarna var viktiga representanter i olika ärenden inför myndigheterna, domstolarna och polisen när det krävdes. De ansvarade också för folkbokföringen av stadens judar samt organiserade tillsyn och skötsel av synagogan och andra viktiga religiösa

1. Jiddisch talades av många judar i Polen. Det är en blandning av flera språk: hebreiska, tyska och slaviska språk, även polska. Ljudmässigt låter jiddisch som tyska och vissa ord och uttryck är gemensamma, men alfabetet är inte germanskt utan hebreiskt.

byggnader såsom bönehus och rituella bad. Flertalet av judarna var av tradition religiöst ortodoxa och en del var chassider.²

Judarna i Bodzentyn upplevde tidvis antisemitism, framför allt från de polacker som sympatiserade med nationalistiska grupper.³ Många yngre judar var aktiva i sionistiska rörelser och utvandrade under mellankrigstiden, de sökte sig framför allt till Syd- och Nordamerika men även till det brittiska mandatet Palestina.

I de polska stadsarkiven finns samlingar av certifikat skrivna på både ryska och polska. Representanter för den judiska församlingen har signerat bladen för att intyga att födlsar, dödsfall och bröllop ägt rum.

Det var förenat med en kostnad att få ett certifikat utfärdat. I en värld där alla kände alla och var släkt i släkt hade sådana intyg kanske mindre betydelse. Flera judiska familjer undvek denna utgift och lät bli att utfärda certifikat, vilket föranledde en del civiljuridiska problem. Senare gjordes försök att återskapa dokument som saknades. Det gjordes i en tid då många judar, framför allt ungdomar, planerade att emigrera.

I ett födelsebevis från 1883 omnämns Max far, Icek. Här står också Max farföräldrars namn: Zalel (Cala) Szafir och Frida (Fryndla), född Goldfarb. Från de åren och framåt kan man hitta flera certifikat som visar hur släkten förgrenar sig i Bodzentyn och städerna

2. Chassidismen har sitt ursprung i Östeuropa. Det är en ortodox gren av judendomen. Rörelsen uppstod i mitten av 1700-talet kring den karismatiske ledaren Israel ben Eliezer, även kallad Baal Shem-tov. Max vill minnas att hans far Icek tillhörde Ger (Gur) – en av de största chassidiska grupperna i Polen. Ger är det jiddischklingande namnet på den lilla staden Góra Kalwaria, där rörelsen har sitt ursprung.

3. Under andra världskriget blev områdena runt omkring Bodzentyn, och andra närbelägna städer, kända för olika partisangrupperns aktiviteter, och deras motstånd mot nazisterna. Grupper som tillhörde *Armia Krajowa* (AK) "Hemarmén" kunde utgöra ett hot också mot judar. Men framför allt hotades judar till livet av mer extremistiska grupper med kopplingar till *Narodowe Siły Zbrojne* (NSZ) "Nationella väpnade styrkor".

Bäste herrn, låt mig få leva

runt omkring. Sönerna fick mellannamnet Beitzalel, vilket ungefär betyder "Zalels hus".

Det är känt att Max farfar Zalel arrenderade ett slakteri i Bodzentyn från år 1884 och att Max kusiner på 1900-talet var delägare i ett transportföretag tillsammans med familjen Sztarkman.

Vi var en stor familj. Jag hade fem äldre halvsyskon och två småsyskon. Mor var från Łódź och far från Bodzentyn.

En gång när jag var spädbarn brann det där vi bodde. I branden förstördes min fars kvarn. Alla vuxna var upptagna med att släcka elden. För att skydda mig hade mor lagt mig på en dunkudde på isen vid floden. Hon trodde att jag skulle vara säker där, men en del av isen bröts loss och började följa med vattenmassorna. Min kusin Zindl såg det och grep tag i mig. Jag såg sedan upp till honom som en hjälte eftersom han hade räddat mig.

Efter branden flyttade vi från Bodzentyn till Kielce, en större stad i närheten, där flera av våra släktingar redan bosatt sig.

* * *

En av de gårdar där vi bodde i Kielce när jag växte upp finns fortfarande kvar. Vi hade vårt hem i en lägenhet på nedersta våningen. Den bestod av två rum och kök.

Vi eldade med ved från fars sågverk eller med spån. Eftersom vår familj var religiös och inte arbetade på sabbaten kom en polsk kvinna till oss och tände kaminen varje lördagsmorgon.

Vattnet hämtades från en pump i närheten. Mor brukade skicka iväg mig dit med ett par hinkar. Hon gav mig några småmynt att betala med. "Drick så mycket du orkar när du ändå är där", sa hon.

Polacken som vaktade pumpen tyckte inte om att jag passade på att dricka när jag kom för att hämta vatten. Han satt i en liten träkur. Den hade ett myntinkast för slantarna man lämnade som betalning.

Bredvid pumpen fanns det en fontän som sprutade upp vatten. En gång när jag stod där och drack och inte var beredd på det rusade vakten ut. Han tog tag i mig, gav mig en rejäl örfil och sedan en spark där bak.

Far drev ett litet sågverk där man tillverkade vackra träramar och stavar till parkettgolv. På sommaren hyrde vi fruktodlingar. Som barn såg jag alltid fram emot den säsongen. Först åkte far ut för att besiktiga marken och äppelkartan. Sedan anställde han polska arbetare för att plocka frukten och sälja den på marknaden. Under tiden bodde hela vår familj där, i en hydda mitt bland äppelträden.

Alla i min familj var ortodoxa judar. Far steg alltid upp tidigt och bad morgonbönen. Jag bad också morgonbön, hemma eller i skolan.

Skolan där jag gick hette Talmud Tora. Lärarna var stränga. Man måste lyda order och fick inte slarva med läxorna. Hemma pratade vi jiddisch, men jag kunde också polska, och jag lärde mig hebreiska i den judiska skolan.

Det bodde många judar i staden. Några kvarter bort, på andra sidan floden, låg det en stor synagoga. Där samlades man till sabbatsgudstjänst, på fredagskvällen och under lördagen. Alla var bekanta och kände varandra.

Invändigt i taket på synagogan fanns det flera mycket vackra målningar med olika religiösa motiv och symboler.

Vi barn var för rastlösa för att sitta stilla under hela gudstjänsten så vi samlades utanför och lekte kurragömma. Det var väldigt vackert i området runt omkring byggnaden.

Det fanns en stor ungdomskör i den judiska församlingen. När jag blev lite äldre var jag också med och sjöng.